

Сергій Сидоренко, Артур Гудманян
м. Київ, Україна

People of Determination: еволюція номінації осіб з інвалідністю

The paper features the major nominations for persons with disabilities used in the history of the English language, providing their adequate Ukrainian translations. It is shown that the earliest nominations with a specific reference to particular disabilities belonged to the native, Germanic, layer of the English vocabulary. The inventory of these nominations was expanded in Middle English, with the advent of borrowings from French and Latin. Among various categories of disabilities, people with mental disorders appear to have been referents for a particular lexical creativity in the history of English. The euphemistic parade of the late 20th-early 21st centuries recently became the object of criticism on the part of experts and law-makers.

Keywords: persons with disabilities, nomination, euphemism, history of English, Ukrainian translation.

У 2016 році прем'єр-міністр Об'єднаних Арабських Еміратів шейх Мохаммед ібн Рашид аль-Мактум ввів в офіційне використання термін *people of determination* для людей з інвалідністю. Його країна стала повсюдно вживати цей термін, публічно підкреслюючи визнання особливих досягнень осіб з інвалідністю в різних сферах життя.

Десятьма роками раніше, у 2006 році, Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй прийняла Конвенцію про права осіб з інвалідністю, яка була ратифікована Україною та набрала чинності для нашої країни у 2010 році. Проте, правозахисники та люди з інвалідністю звернули увагу на те, що ратифікований український переклад Конвенції як відповідник англійському терміну *persons with disabilities*, який є єдиною номінацією для осіб з інвалідністю в англійському тексті Конвенції, вживає стару радянську номінацію *інваліди*, ігноруючи концептуально і юридично важливе слово *persons*. В українському перекладі Конвенція отримала назву «Конвенція про права інвалідів», що не відповідало ані оригінальному заголовку, ані духу цього важливого міжнародного договору. Помилка у перекладі була виправлена лише у 2016 році Законом України «Про внесення зміни до Закону України «Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і Факультативного протоколу до неї», який зобов'язав у назві і тексті офіційного українського перекладу Конвенції замінити слово *інвалід* словосполученням *особа з інвалідністю*. Відповідно були

відкореговані усі інші офіційні українські нормативні акти, де вживалось слово *invalid*.

Координаторка української правозахисної мережі “Fight For Right” Юлія Сачук зазначає, що слова, які ми вживаємо, насправді мають дуже велике значення. Особливого значення коректна номінація набуває у сенситивній сфері забезпечення рівності прав людини. «Якщо вони [ці слова] не коректні», – каже Юлія Сачук, «то можуть ображати, сприяти формуванню і поглибленню негативних стереотипів, збільшувати ймовірність випадків дискримінації та інших порушень прав людини» [1].

Таким чином, на початку 21 століття людство нарешті домовилось щодо коректної, не дискримінуючої офіційної назви людей з фізичними та розумовими вадами. Прийнята ООН та ратифікована 181 державою та Європейським Союзом Конвенція про права осіб з інвалідністю була задумана як важливий активний діючий інструмент, який має поступово змінювати статус осіб з інвалідністю в сучасному суспільстві та ставлення до них. Консенсус щодо ключового терміну Конвенції – *persons with disabilities* – закріплює домовленість міжнародної спільноти бачити в цих людях в першу чергу людину, а не її інвалідність.

Проте, попередні століття, як відомо, були довгою та сумною історією дискримінації, знущання, приниження людей з фізичними та розумовими проблемами, історією, що закарбувала відповідне суспільне ставлення до них у мові.

Мета цієї статті – здійснити огляд номінацій, що існують в англійській мові для позначення людей з інвалідністю, а також їхніх українських відповідників. Паралельно з офіційною назвою таких людей, закріпленою Конвенцією, в повсякденному мовленні, художній літературі, медіа зустрічаємо цілу палітру номінацій, тому для людей, що вивчають англійську мову та працюють у сфері перекладу, важливо розуміти функціональний статус цих слів, а також знати їхні адекватні перекладні відповідники.

Основним джерелом лексичних номінацій, описаних в цій статті, був *Disability History Glossary* [2], джерелом етимологічної інформації слугували *Online Etymology Dictionary* [3] та паперові словники *A New English Dictionary on Historical Principles* [4] та *Oxford Dictionary of English Etymology* [5].

Лексеми, що максимально конкретно називають базові види фізичних та розумових вад людини, належать до давнього шару англосаксонської лексики. Слова *cripple* «каліка», *dumb* «німий», *deaf* «глухий», *blind* «сліпий», *lame* «кульгавий», *mad* «божевільний»

походять від давньогерманських коренів і мають споріднені слова в інших германських мовах.

Слово *cripple* в англосаксонській мові мало значення «той, хто повзе, ходить, зупиняючись, або кульгас, частково або повністю позбавлений можливості використання однієї або декількох кінцівок». *Cripple* вживалось для позначення людей з фізичними вадами до другої половини 20 століття. Сьогодні вважається жорстоким, образливим словом і має статус пейоративного.

Слово *dumb*, окрім значення «німий, не здатний говорити», в історії англійської мови розвинуло значення «дурний, тупий, безголовий». Семантичне розгалуження, як вважають етимологи, могло бути спричинено імплікацією «не відповідає, мовчить через незрозуміння». В сучасній англійській розмовній мові саме значення «дурний, тупий, безголовий» вийшло на перший план.

Blind в англосаксонській мові мало два значення – як «сліпий, позбавлений зору», так і «огорнутий темрявою, розумово нерозвинутий, позбавлений розумового, морального, духовного світла».

Словом *lame* називались каліки, паралізовані та розслаблені. В середньоанглійський період воно особливо вживалось стосовно людей, що мали скалічені ноги, але також таких, що мали скалічені руки, взагалі знівечених людей.

Що стосується слова *mad*, значення «божевільний, позбавлений розуму, такий, що страждає від душевної хвороби» фіксується з давньоанглійського періоду. Слід зазначити, що це слово в усі історичні періоди мало присмак презирства, зневаги, огиди.

В середньоанглійський період мова поповнюється номінаціями для людей з фізичними та розумовими вадами, запозиченими з французької. Прикладами таких слів є *fool, idiot, impotent, incurable, innocent, lunatic, paralytic, raving, furious*. Як бачимо, більшість з них семантично пов'язані з вадами розумового розвитку та психічними хворобами. Привертає увагу також те, що для частини запозичених з французької прикметників, якими називались психічно хворі люди, така номінація є вторинною.

З 13 ст. словниками реєструється вживання прикметника *crooked* стосовно людей із деформованим тілом або кінцівками, який вважається запозиченням з давньоскандинавської. Його українськими відповідниками можуть бути *кривий* та *кульгавий*. Номінація фізично спотворених людей в семантичній структурі цього слова також є вторинною, від первинного загального значення «зігнутий, кривий, покручений, такий, що відхиляється від правильної форми».

Словом *fool* в середньовічній Англії називали людей із затримкою розумового розвитку. Перекладними відповідниками цього слова в

українській є *дурень, бовдур, телень*. Слово *fool* вживалось також і до людей з психічними хворобами, божевільних – саме таке значення воно мало у старофранцузькій мові. Як відомо, другим значенням слова *fool* було «блязень», тому розрізняли так званих *artificial fools*, тобто людей, які удавали з себе дурнів, та *natural fools*, таких, що «народилися несповна розуму».

Idiot вживається в писемних пам'ятках англійської мови з 14 ст. з паралельними значеннями «неосвічена людина, простака, профана» та «людина настільки розумово відстала, що не здатна нормально мислити та раціонально поводитися». Українськими відповідниками в другому значенні є слова *дурень, дурак, idiot, бовдур, телень, кретин, йолоп*. В класифікації психічних хвороб 19 ст. слово *idiot* позначало найнижчий ступінь розумової здатності, який сьогодні визначається англійською як *profound learning disability*. В сучасній англійській слово *idiot* вживається як пейоративне та лайливе слово, а його вживання у медичному значенні «розумово відстала людина» є архаїчним.

Прикметник *lunatic*, який також реєструється в англійських писемних пам'ятках з 14 ст. як номінація психічно хворої людини, розширив своє значення від первинного «людина, що страждає від періодичних нападів божевілля, пов'язаних з фазами Місяця». В сучасній англійській, так само як *idiot*, є розмовним пейоративним та лайливим словом, часто вживається в гумористичному контексті. Значення «психічно хвора людина» в сучасній англійській є архаїчним та образливим. Українське *лунатик* є невдалим перекладом, оскільки є номінацією людей, що страждають на сомнамбулізм, тому перекладати *lunatic* (залежно від історичного та комунікативного контексту) слід як *божевільний, псих, несповна розуму, хворий на голову* тощо.

Слово *innocent* як номінація людей із затримками інтелектуального розвитку завжди мало в англійській евфемістичне забарвлення, оскільки значення «недоумкуватий, дурнуватий», яке реєструється з 16 ст., базується на домінантному значенні «невинний, безвинний, морально чистий, незнайомий зі злом», яке часто асоціюється з маленькими дітьми. Мабуть, найбільш адекватними українськими відповідниками для нього є слова *дуренький, дурник, блаженний*.

Людей з психічними хворобами в Англії пізнього середньовіччя називали також *furious* та *raving*. Українською ці прикметники можна перекладати відповідно як *скажений, несамовитий та божевільний, той, що марить*. *Furious* ще у 18 та 19 ст. вживалось стосовно психічно хворих людей, що знаходились у стані нервового збудження і вважались потенційно небезпечними. *Raving* стосувалось психічно

хворих, які періодично втрачали контроль над своїми емоціями та марили, безладно та безтямно базікали.

У середньовічній Англії розумово відсталих людей називали *Tom-fool*, а у 16-17 ст. психічно хворих пацієнтів лондонського Бедламу, а також будь-яких божевільних, що на думку пересічного обивателя мали бути запроторені до цієї лікарні, називали *Bedlam*. У більш специфічному значенні ця назва вживалась до людей, які були випущені з Бедламу і мали дозвіл на жебрацтво, засвідчений бляхою, яка носилась на лівій руці. Таких людей називали також загальним прізвиськом *Tom o'Bedlam*.

Прикметник *incurable* з 14 ст. вживається в англійській мові із загальним значенням «невиліковний, безнадійний». По відношенню до розумово відсталих та психічно хворих людей вживання цього слова підкреслювало те, що їхній стан був перманентним і не міг вже змінитися. Українським відповідником такого вживання може служити словосполучення *безнадійний дурень*.

Прикметник *impotent* був запозичений у 14 ст. з французької зі значенням «фізично слабкий, позбавлений тілесної сили, нездатний користуватися своїми кінцівками, старезний, слабосилий». В такому значенні вживався стосовно людей, як були нездатні подбати про себе через вік, хворобу або інвалідність. В англійському середньовічному законодавстві про бідних розрізнялися терміни *impotent poor* та *able bodied poor*. Вживання зі значенням «статеві безсилий» реєструється в писемній англійській мові з початку 17 ст.

У 14 ст. в англійську мову увійшло також запозичення із французької *paralytic* – воно вживалось до людей, що страждали на параліч. Українськими відповідниками слугують слова *паралітик*, *паралічний*. В кінці 19 ст. хворих на спастичний параліч називали латинським запозиченням *spastic*, яке вже в другій половині 20 ст. вийшло за межі медичної референції та набуло пейоративного та образливого статусу. Його українськими відповідниками можуть бути слова *паралітик*, *децепешник*, *дебіл*, *кретин*, *даун*.

У 16 ст. в англійській з'являється запозичений з латинської мови прикметник *insane* зі значенням «божевільний, ненормальний». *Insane* і сьогодні вживається для позначення психічно хворих людей, поведінка яких є злочинною або абсолютно ірраціональною і тому небезпечною для суспільства. На ґрунті цього значення відбувся перехід слова *insane* до розмовного реєстру, де воно більш широко вживається для характеристики абсолютно дурної, безглуздої поведінки, яка часто є небезпечною.

Французьке запозичення *imbecile* з'явилося в англійській також у 16 ст., але з широким значенням «фізично слабкий, немічний». Надалі цей прикметник звузив своє значення до «слабоумний, недоумкуватий». В класифікації людей з розладами навчання у 19 ст. слово *imbecile* посіло місце між *idiot* та *moron* і позначало людей, розумовий розвиток яких знаходився на рівні 3-7-річного віку. В сучасній англійській цей прикметник вживається поза рамками медичного дискурсу, і його звичайними українськими відповідниками є *придурок*, *кретин*, *дебіл*.

Слово *disabled*, яке й сьогодні широко вживається на позначення людей з вадами фізичного та розумового розвитку, як окремо, так і в словосполученнях (*physically/mentally/learning disabled*), вперше реєструється словниками зі значенням «фізично знівечений, скалічений» у 17 ст. У 66 сонеті Шекспіра знаходимо рядок “And strength by limping sway disabled”. Звичайним відповідником цього слова в українській є *інвалід*.

Французьке запозичення *invalid* у 17 ст. вживається як прикметник на позначення хворих, скалічених людей, з початку 18 ст. реєструється його вживання як іменника – як із загальним значенням «хвора, хвороблива людина», так і більш вузьким «солдат або моряк, який не може нести активну військову службу через хворобу або каліцтво». *Invalides* – коротка назва пансіону *Hôtel des Invalides* для старих солдат та солдат-інвалідів у Парижі 18 століття.

У другій половині 19 ст. людей, обмежених у своїх фізичних та розумових можливостях, почали називати також *defective*. Ще на початку 20 ст. це слово вживалось у значенні, яке сьогодні виражається словосполученням *a person with a learning disability*. Українськими відповідниками для *defective* є слова *дефективний*, *неповноцінний*, *розумово відсталий*, *ненормальний*.

У 18-19 ст. глухонімі люди вважались в Британії такими, що могли передбачати майбутнє. Складене слово *deaf-mute* вперше реєструється словниками у 1837 році (калька з франц. *sourd-muet*).

У другій половині 19 – на початку 20 ст. прикметником *feeble-minded* називали людей з розумовою відсталістю (укр. *недоумкуватий*). *Online Etymology Dictionary* цитує американського психолога Генрі Годдарда, який запропонував таку класифікацію людей з вадами інтелектуального розвитку (заради англійських термінів цитата наводиться мовою оригіналу): The feeble-minded may be divided into: (1) Those who are totally arrested before the age of three so that they show the attainment of a two-year-old child or less; these are the *idiots*. (2) Those so retarded that they become permanently arrested between the ages of three and seven; these are *imbeciles*. (3) Those so retarded that they become

arrested between the ages of seven and twelve; these were formerly called *feeble-minded*, the same term that is applied to the whole group. We are now proposing to call them *morons*, this word being the Greek for “fool”. [Henry H. Goddard, in “Journal of Proceedings and Addresses” of the National Education Association of the United States, July 1910]. Слово *moron* вже у 20-х роках 20 ст. стало вживатись як образливе і поступово вийшло з медичного ужитку. В сучасній англійській *moron* належить до розмовного регістру і використовується як груба назва людини, яку мовець вважає дурною, тупою. Відповідно для перекладу українською можна використовувати слова із синонімічного ряду *дурень, дурак, ідіот, бовдур, телень, дебіл* тощо.

Цікавим фактом є те, що англійський лікар 19 століття Джон Ленгдон Даун, який вперше описав синдром Дауна, називав людей з цим синдромом словом *Mongol*, вважаючи, що особливості їхньої зовнішності були зумовлені давнім генетичним зв'язком з монголоїдною расою.

З кінця 19 ст. діти із затримками розумового розвитку стали називатись *retarded*. Українським відповідником є *розумово відсталий*. Сьогодні багато людей вважають слово *retarded* образливим, а сучасні словники дають його з приміткою «застаріле» та навіть «образливе».

У другій половині 19 – на початку 20 ст. людей з рідкісними вродливостями, деформаціями тіла, яких демонстрували в цирках, називали *freaks*. Ці цирки, які англійською називались *Freak Shows* або *Circuses*, а також *Human Zoos*, були у 19 ст. успішними комерційними підприємствами як в Англії, так і Сполучених Штатах. Українськими відповідниками слова *freak* в цьому культурно-історичному контексті є слова *потвора, виродок, монстр*. В сучасній англійській *freak* асоціюється не з фізичними вадами та вродливостями, а з незвичною, оригінальною, яскравою зовнішністю, поведінкою, інтересами, захопленнями, способом мислення тощо.

Світові війни першої половини 20 століття змінили ставлення суспільства до людського життя. Боротьба за права людини, утвердження гуманістичних цінностей як основи демократичного суспільства, відповідні зміни у соціальній політиці, ставленні до людей з інвалідністю віддзеркалились в лексичних номінаціях таких людей. Особливо друга половина 20 ст. характеризується зростаючою ефемістичною номінацій в англійській мові. Особи з інвалідністю називаються *handicapped, physically challenged, learning-disabled, people with special needs*. Продовжує вживатись в офіційному дискурсі і слово *disabled*. Співіснуючи на синхронному зрізі кінця 20 – початку 21 ст., ці номінації, проте, мають різну динаміку. Словом *handicapped* почали називати людей з інвалідністю, особливо спочатку дітей, з

початку 20 ст. Але в другій половині 20 ст. воно стало втрачати популярність, і сучасні словники маркують його як застаріле та навіть образливе. *Challenged* стало вживатись як евфемізм для *disabled* з 80-х років 20 ст. і увійшло до низки складних найменувань (*physically challenged, visually challenged, mentally challenged*). Специфіка слова *challenged* в тому, що завдяки своїй широкій семантиці воно стало вживатись для створення гумористичного ефекту в комбінаціях зі словами, які не мають жодного відношення до людей з інвалідністю, наприклад, *vertically challenged* або *horizontally challenged*.

Евфемічна творчість в англійській мові мала й зворотний ефект. Як зазначають автори [6], евфемізми для інвалідності стали настільки популярними, що експерти почали радити авторам уникати їх, обґрунтовуючи свою рекомендацію тим, що слова на кшталт *special, physically challenged, handi-capable, differently abled* звучать занадто прихильно-зверхньо, підкреслюють, що такі люди виділяються в суспільстві, не здатні самостійно впоратись зі своїми проблемами. Термін *special needs*, що набув поширення на межі 20-21 ст., як вважають, було утворено за аналогією до назв *Special Olympics* та *special education*, які виникли у 60-х роках 20 ст. [7]. Цей термін також виявився суперечливим – з одного боку, чимало людей з інвалідністю вважають його образливим, з іншого боку, багато батьків дітей з інвалідністю надають перевагу *special needs* над *disability*. Дослідження [6] доводить, що термін *special needs* є неефективним евфемізмом, оскільки він спричиняє переважно негативні асоціації та через свою розмиту семантику ставить більше питань, ніж словосполучення *persons with disabilities* або *person with a disability*, які є більш конкретними, до того ж (на відміну від *persons with disabilities*) у свідомості людей *special needs* частіше пов'язується з проблемами інтелектуального та психічного розвитку.

В українському законодавстві як радянських часів, так і після набуття Україною незалежності звичайним терміном для людей з інвалідністю є *інвалід*. Заміна його на *особа з інвалідністю* відбулась зовсім нещодавно, лише після ратифікації Україною Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, і поза межами законодавчих текстів цей новий термін продовжує виборювати статус загальноприйнятого.

Підсумовуючи, зазначимо, що історія номінацій людей з інвалідністю об'єктивно є відбиттям еволюції суспільного ставлення до цих людей. Якщо для будь-кого той чи інший вибір номінації для особи з інвалідністю є проявом особистої культури та етичних принципів, то для перекладача коректне вживання слів з існуючого інвентаря таких номінацій є питанням професіоналізму. В кожному випадку вибір лексичної одиниці має враховувати історичний, соціокультурний контекст, жанр тексту та реєстр мовлення.

Література

1. Як називати людей з інвалідністю. <https://imi.org.ua/advice/yak-nazyvati-lyudej-z-invalidnistyu-i2384>. 2. Disability History Glossary. <https://historicingland.org.uk/research/inclusive-heritage/disability-history/about-the-project/glossary/>. 3. Online Etymology Dictionary. <https://www.etymonline.com/>. 4. A New English Dictionary on Historical Principles. Edited by James A.H. Murray et al. Volumes I-X. Oxford: At the Clarendon Press, 1888-1928. 5. The Oxford Dictionary of English Etymology [ed. by C.T. Onions]. Oxford: At the Clarendon Press, 1966. 1025 p. 6. Gernsbacher M.A., Raimond A.R., Balinghasay M.T. et al. "Special needs" is an ineffective euphemism. *Cogn. Research* 1, 29 (2016). <https://doi.org/10.1186/s41235-016-0025-4>. 7. Shapiro-Lacks S. "Disability" vs "Special Needs." *The New York Jewish Week*. April 11, 2013. <https://jewishweek.timesofisrael.com/disability-vs-special-needs/>.

Тамара Скрипник

м. Київ, Україна

Поетика морфолого-синтаксичних і лексико-семантичних особливостей сонета № 66 В. Шекспіра в оригіналі і перекладі

The article deals with the composition of William Shakespeare's sonnet 66 and analyses its grammar, vocabulary and stylistics both in English and in Ukrainian and Russian translations. The author shows how the sonnet's grammatical structures and lexical-stylistic means help to deliver the poet's message to the reader.

Keywords: William Shakespeare, sonnet 66, lyrical character, background skills, syntax, lexis, conjunction.

На відміну від творів інших поетів елизаветинської епохи, у сонетах В. Шекспіра поєднується лексика дружніх послань і гнівних інвектив, слова низького стилю і громадянська лексика, Все це не відповідало в ті часи канону створення жанру сонета. Отже, сонет № 66 – це гнівна інвектива (лайлива промова) несправедливому суспільству, що руйнує мрії, таланти, життя людей. Ліричний герой звертається з промовою до адресата, чие ім'я 400 років було таємницею В. Шекспіра.

Фонові знання, як тематична пресуппозиція, розкривають прихований сенс твору, його загадку. Завдяки розкриттю фонових знань читачем усвідомлюється і збагачується розуміння закладеного автором повідомлення, але не висловленого ним або прихованого ним сенсу. У нашому дослідженні тематичною пресуппозицією є відомості